

УДК 94(477.87)

КІШ Є. Б.
м. Ужгород

ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ БЕРЕЗЬКОГО КОМІТАТУ

Проведено аналіз ролі Берегово (Лампертхас) у розвитку Березького комітату. Основними напрямками аналізу комітату визначено: географічне та геополітичне розташування регіону в історично-хронологічному контексті, особливості володарювання королів. На основі архівних матеріалів та документів проаналізовані основні етапи розвитку Березького комітату. У роботі детально проаналізовано документи, літературу, джерела й споріднені з темою найважливіші історіографічні праці.

Ключові слова: середньовічна Угорщина, Берегово, Березький комітат, король, замок.

Постановка проблеми. «Turpe est in sua patria peregrinum esse», тобто як стверджує прислів'я, не можна бути іноземцем у своїй країні, адже важливим є краєзнавство, вивчення історії Закарпаття крізь призму історичних джерел. Актуальність і важливість тематики дослідження історичного регіону Закарпаття – Березького комітату визначається як молододослідженістю теми, а також і з точки зору краєзнавчого характеру. З точки зору сьогодення, також важливо оцінити події розвитку Березького комітату по-новому, оперуючи новими, тобто досі ще не опрацьованими історичними джерелами. В цілому історичні джерела про середньовічний розвиток Березького комітату сконцентровані в архівах Закарпаття, його Берегівській філії і відповідно містяться в багатьох архівах Угорщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначна роль у дослідженні Березького комітату належить Тиводару Легоцькому. Попри публікації, наукові дослідження, найголовнішим комплексним дослідженням Тиводара Легоцького є праця «Монографія Березького комітату» у трьох томах [11;12]. Важливо підкреслити, що навіть на сьогодні не видано подібної масштабної наукової роботи про Закарпаття. Маємо на увазі багату документальну основу дослідження на декількох мовах, масив археологічних посилань, комплексність наукового історичного дослідження. По суті, літопис Березького комітату сягає XIX століття, коли Тиводар Легоцький вже завершив «Монографію Березького комітату» [11;12]. По сьогодні ця праця є не тільки цікавим історичним описом, але слугує як джерело.

Іншим, не менш значним історичним дослідженням є робота Тиводара Легоцького «Нова монографія міста Мукачево» у двох томах [13], де саме у першому томі міститься

історія Закарпаття раннього середньовіччя. Із 1950 року Дьєрдь Дерфі починає видавати монументальну історико-географічну серію – історію Угорщини крізь призму поселень в алфавітному порядку. Кожний опис поселень складається з двох частин – загальна частина та характеристика поселень конкретного комітату [6]. Так, перший том «Історична географія Угорщини за правління династії Арпадів» містить детальний опис географічних характеристик Березького комітату, аналіз економічних та суспільних відносин тощо.

Наступним важливим документальним збірником є хрестоматія джерел Тибора Ноймана «Державні документи Березького комітату (1299–1526)» містить 268 офіційних документів юридичного характеру середньовічного Закарпаття [15].

Наукові розвідки середньовічного Закарпаття на сьогодні є мало досліджуваною темою, зокрема, заслуговують на увагу наукові праці історика Ласло Зубанича, з-поміж яких є історичні есе про міста Закарпаття, збірники документів про розвиток середньовічних комітатів Закарпаття [17; 18; 19; 20; 21; 22].

Поставлені завдання. Дослідження історичного регіону Закарпаття – Березького комітату є вельми маловивченим, з точки зору краєзнавства, в тому числі. Сьогодні важливим є по-новому оцінити події розвитку Березького комітату, за допомогою досі ще неопрацьованих історичних джерел, що сконцентровані в архівах Закарпаття, його Берегівській філії і відповідно містяться в багатьох архівах Угорщини.

Виклад основного матеріалу. Територія Березького комітату займала близько 3600–3900 м² [5, р. 108]. Його кордони простягалися на півночі до Нижніх Воріт (сучасний Воловецький район), на півдні до Вашарошнамень

(сучасна область Саболч-Сатмар-Берег, Угорщина), на схід до Білки (сучасний Іршавський район), і на захід до Малої Доброни (сучасний Ужгородський район). Таким чином, географічні кордони комітату простягалися на півночі вздовж Карпатського хребта з Галіцією, на сході з областями Мараморош та Угоча, на заході – з областями Саболч та Унг, на півдні – з Сатмар [4].

До 1526 року на території Березького комітату правили королі династії Арпадів та Анжу, хоча із смертю III. Андраша завершилась династія королів з Арпадів [9]. Чисельність населення комітату можна визначити на основі джерел із певної кількості поселень, яка точно фіксувалась. Тенденції зниження чи росту кількості населення були пов'язані не тільки з чисто демографічними факторами, але із величезними міграціями і доволі сприятливими умовами економічного, господарського характеру, що в свою чергу сприяло появі великій кількості іноземців в цьому краї. А також потужне значення на демографію краю мала і політика королів, яким дарувався Березький комітат. Так, Іштван Трінглі визначає типове середньовічне угорське село збудоване з 18–20 хат [14, р. 81]. Згідно з думкою Дюли Крішто, «рахуючи сім'ю з п'яти членів, населення села сягало 118-ти, а в XV столітті вже тільки 86...» [8, р. 114]. Виходячи з цього, одне поселення нараховувало приблизно 100 чоловік. З цього виходить, що населення Березького комітату на кінець XIII століття становило 3100–3200 осіб (31 поселення), на кінець XIV століття – 6000–10200 осіб (60 поселень), а на кінець XV – початок XVI століття – 10000–10200 осіб (100 поселень).

Перші писемні джерела, де згадується Березький комітат, насамперед, його центри – Берегово та Мукачево, відносяться до XIII століття. Так, протягом 1261–1263 років, він згадується – як комітат (*predium és districtus*). Березький комітат сформувався у середньовіччі у північно-східній Угорщині і слугував одним з найвизначніших форпостів та економічних центрів країни. Найвагомим джерелом поповнення казни були шахти, які знаходились у володінні місцевих князів, таким чином, на території північно-східної Угорщини воно було сконцентровано у руках князів Аба та Борша [8, р. 55].

Як свідчать історичні джерела, станом на 1526 рік на території Березького комітату розташовувалося біля 100 поселень, що свідчить про його формування, як впливового адміністративного центру північно-східної Угорщини. Важливо підкреслити, що, наприклад поселення, а сьогодні міста – Берегово (Берегсас, Лампертхаз, Лампертсас), Мукачево (Мункач) отримали найвищий ранг населених пунктів – міста (*oppidium*). Із стратегічної точки зору важливість Березького комітату визначалась і проходженням через нього, через долину річки Латориця, головного економічного та військового шляху вздовж Верецького перевалу. Також важливими поселеннями, про що свідчать історичні джерела – були поселення Сойва (Свалява, 1263) та Верецьке (Нижні Ворота, 1263) [16, р. 16].

У середньовічній Угорщині реальна влада концентрувалась головним чином у замках під головуванням іспанів (подібно дещо до жупанатів) та адміністративних інституційних центрів – комітатах (*comitatus*), що в перекладі означало кордон [7]. Адміністративна структура комітатів була подібна на графства франків. Кількість іспанатів у XII столітті досягла 72, а комітатів – 45 [3, р. 96]. Саме в цей час на території Закарпаття було створено два комітати – Унг та Боршова, на території останнього з яких побудували два замка, які так би мовити «захищали» важливий торгівельний та військовий шлях.

Берег, як поселення набуває важливого значення вже на початку XIII століття за часів короля II. Андраша (1205–1235), який виступив гарантом католицизму. Але татарська навала з 12 березня 1241 року перейшовши Верецький перевал, спустошила комітат. Після 1242 року, коли татари покинули країну, король IV. Бела почав відродження адміністративних центрів, включно і Берегово, вже під назвою Берег.

Писемні джерела вперше датують комітат – як Берег з 1245 та 1264 років: у 1261 році – *comitatus, predium та districtus*; із 1263 вже як *comitaatus*, і що особливо важливо, у 1299 у джерелах згадуються вже чотири березькі іспані [6, р. 523].

Цікаво відзначити власне місто Берегово, яке слугувало не тільки центром комітату, але поступово набуло і статус вільного коро-

лівського міста. Берегово розташовано на узбережжі Верке, тобто на стику річок Боржа та Латориці і мало стратегічне значення. Обрання саме його центром комітату визначалося і географічним розташуванням, близькістю внутрішніх пересувальних шляхів.

Виокремимо також і проблематику назви. Існує декілька теоретичних узагальнень з цього питання, але на нашу думку, однозначно об'єктивним буде наступне. Так, у XI–XIII століттях, як свідчать документи, назва міста була Лампертсас, Лампертхаз. Історично доведено, що, принц Ламперт династії Арпадів, третій син короля І. Бели заснував Берегово і володарював тут за правління короля І. Ласло (1077–1095) і саме за ім'ям принца, це поселення було названо Лампертхаза. Перше письмове згадування відноситься до 1063 року, як «Villa Lamperti» [11, р. 89]. На різдво 1247 року місто отримало статус вільного королівського міста [10]. Наступні королі теж всіляко підтримували визначну роль Берегова. Так, король V. Іштван, у XIII–XIV ст. проводив у Берегово обласні збори, і саме тут засідав обласний суд (1299, 1308, 1318, 1321, 1323, 1327, 1332, ...). Згідно документів, у Вишеграді чи Буді розглядали лише резонансні судові справи [15, р. 7].

Королева Ержебет дарувала право Берегово мати печатки з гербом. На сьогодні, дві печатки, що залишились цілісними наступним чином описує Тиводар Легоцький: «На першій печатці зображено лева, перед яким є зірка, а справа від нього місяць; інша печатка є зменшеним варіантом першої без місяця» [11, р. 115–116]. У 1353 році королева Ержебет дарувала жителям берегського комітату вільне використання деревини «De Silvis nostris reginalibus» [11], а також дарувала деякі права олахам, наприклад, обирати самим вайду [18, р. 13].

Королі часто дарували місто Берегово своїм підданам, родичам чи іноземцям, що в кінцевому рахунку змінювало і його етнічний склад, соціально-економічний розвиток. Наприклад, король Жигмонд у 1396 році дарував Березький комітат Федору Корятовичу литовському володарю, отже і Лампертсас (Берегово) теж. Але внаслідок його постійної відсутності, комітат у 1418 році знову перейшов до корони і король Жигмонд віддав Лампертсас (Берегово) і багато інших поселень

Дьєрдю Бранковичу взамін Белграда. Саме в цей час із Сербії емігрувало на багато чисельне населення раців та греків на проживання в Берегово, які переважно стали керувати торгівлею.

Як свідчать архівні матеріали, король II. Уласло відібрав у Д. Бранковича Лампертсас (Берегово) і у 1495 році дарував місту привілеї щодо оподаткування та мита [1]. Потім місто переходить до володінь сім'ї Гуняді, король Матяш дарував місто своєму сину Яношу Корвіну, але той не став королем, отже його родичі розібрали володіння, включно і Березький комітат, який вже підпадав під Мукачівське володіння. Далі комітат і місто відносяться до володінь різних родичів: Чакторнї Ернус Жігмонда, Герєб Ласло, Герєб Петера. Цей екскурс є важливим, адже із смертю Герєб Петера у 1499 році, комітат з містом переходить до володінь Белтелекі Дракфі Дьєрдя і саме в цьому документі місто називається вже Берегово [18, р. 6]. І з цього часу, початку XVI століття, місто поступово втрачає стратегічне, визначальне державне значення, яке обіймає вже місто Мукачево. Важливою подією у розвитку комітату було повстання Дьєрдя Довжі 1514 року, після якого комітат стали називати повстанським комітатом, і аж до 1526 року до битви під Мохачем, комітат поступово втрачав свої позиції у країні.

Висновки і перспективи дослідження. На початку XVI століття в Угорщині значно змінилися економічні відносини, зокрема шляхом участі дворян-землевласників у посередньому товаровиробництві. Хуторське господарювання у вирішальній мірі ускладнювало становище селян сіл та селищ, тим самим викликаючи широку хвилю обурень. Саме ці верстви населення, заручившись підтримкою інтелігенції та нижчих прошарків духовенства, і стали рушійною силою повстання, яке можна визначити як моральну кризу 1514 року. Селянське повстання 1514 року та його придушення було важливою подією історії Угорщини XVI століття, адже воно безпосередньо призвело до поразки у битві під Мохачем, а також до падіння Угорського королівства часів середньовіччя [2]. Березький комітат та його адміністративний центр Лампергаза, Берєгсас (Берегово, сучасна назва) протягом XIII та на початку XVI століть займав важливе

стратегічне, економічне значення не тільки в історії Закарпаття, але і доленосне історичне значення в цілому в історії Угорщини. Безперечно, історія Березького комітату потребує подальших наукових розвідок в контексті аналізу соціально, суспільного, релігійно-культурного становища в регіоні.

Список використаних джерел

1. Державний архів Закарпатської області. — Фонд 10 : Наджупан Березької жупи. — Оп. 4. — арк. 4.
2. Зубанич Л. Л. Дворянство Верхнього Потисся і селянське повстання Дердя Довжі / Л. Л. Зубанич // Науковий вісник Ужгородського Університету. Серія історія. — Ужгород, 2013. — С. 5—10.
3. Acsády Ignác. A magyar birodalom története I. — Budapest : Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Kiadása, 1903. — 96 old.
4. Balogh István. Bereg megye leírása. — Nyíregyháza : Szabolcs — Szatmár — Bereg Megyei Levéltár, 1985. — 2 old.
5. Bencsik Gábor. Vármegyék könyve. Millenniumi körkép Magyarországról. Első rész. — Budapest: Magyar Mercurius, 2008. — 304 old.
6. Györffy György. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. — Budapest : Akadémia Kiadó, 1987. — 908 old.
7. Engel Pál. Beilleszkedés Európába, a kezdetektől 1440-ig. — Budapest : Háttér Lap- és Könyvkiadó, 1990. — 119 old.
8. Engel Pál - Kristó Gyula - Kubinyi András. Magyarország története 1301 — 1526. — Budapest : Osiris Kiadó, 2005. — 419 old.
9. Kész Barnabás. Egy földön egy hazában. — Ungvár — Beregszász : PoliPrint, 2009. — 8 old.
10. Kovács Elemér. Beregszász 950 éves – Királynék városa. // Kárpátinfó Hetilap. — 2012.07.02.
11. Lehoczky Tivadar. Bereg vármegye monographiája III/1. — Ungvár : Nyomtatott Pollacsek Miksa könyvnyomdájában, 1881. — 472 old.
12. Lehoczky Tivadar. Beregvármegye monographiája. I–III kötet. — Budapest : Históriaantik Könyvesház Kiadó, 2011. — 1820 old.
13. Lehoczky Tivadar. Munkács város új monographiája I. — Ungvár : Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1998. — 167 old.
14. Magyar Kódex. Lovagkor és Reneszansz / Főszerkesztő : Szentpéteri József. — Gyula : Dürer Nyomda Kft, 2002. — 452. old.
15. Neumann Tibor. Bereg megye hatóságának oklevelei (1299–1526). — Nyíregyháza: Tóth Imre Nyomdája, 2006. — 147 old.
16. Szentpétery Imre. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. II. kötet. 1. Füzet 1255–1272. — Budapest, 1943. — 196 old.
17. Zubánics László. Tájba írt történelem. — Budapest — Ungvár : Intermix Kiadó, 2011. — 117 old.
18. Zubánics László. «Perli-e még ezt a hont más?». — Ungvár — Bp. : Intermix Kiadó, 2010. — 260 old.
19. Zubánics László. «Verecke híres útján jöttem én...». — Ungvár — Bp. : Intermix Kiadó, 2010. — 140 old.
20. Zubánics László. Víz tükrére történelmet írni... — Ungvár : Intermix Kiadó, 2007. — 92 old.
21. Zubánics László. «Fehéruaru rea meneh ho du utu rea». — Ungvár : Intermix Kiadó, 2008. — 144 old.
22. Zubánics László. «Túl a Tiszán van egy város, Beregszász...». — Beregszász : Kárpátaljai Kulturális Múvelődési Intézet, 2009. — 37 old.

КИШ Е. В.
г. Ужгород

ОСОБЕННОСТИ ИСТОРИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ БЕРЕЗКОГО КОМИТАТА

Проведен анализ роли Берегово (Лампертхас) в развитии Березкого комитета. Основными направлениями анализа развития комитета определено: географическое и геополитическое размещение региона в историческо-хронологическом контексте, особенности управления королей. На основе архивных материалов и документов проанализированы основные этапы развития Березкого комитета. В работе детально проанализированы документы, литературу, источники и родственные с темой важнейшие историографические труды.

Ключевые слова: средневековая Венгрия, Берегово, Березкий комитат, король, замок.

KISH E. V.
Uzhgorod

FEATURES OF HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE BEREG COUNTY

Conducted analysis of the role of the Beregovo (Lamperthaz) in the development of the Bereg County. The main priority for the analysis of the County covers: geographical and geopolitical location of the region in the historical and chronological context features of the kings rulers. Main periods of the Bereg County functioning are analyzed on the basis of archive materials and documents. The paper analyzed the documents, literature, sources and related to the theme of the major historiographical works.

Key words: medieval Hungary, Beregovo, Bereg County, king, castle.

Стаття надійшла до редколегії 02.03.2014